KASTEEL van BREDA

Versteende Krijgskunst

BREDASE RENAISSANCE

na 1826

voor1826

ir r agasi, architect

VOORWOORD

*Met de bouw van het Paleis van Hendrik III en de Vesting van Breda door de Graaf van Nassau is begin **1500** de Renaissance vanuit Italië in een vroeg stadium over de Alpen getild. In dit "paper" volgen we het spoor terug via Spanje & Italië, en wordt met "animaties"de vroege situatie van het Kasteel van Breda kort na **1535** verbeeld. Zonder uitputtend te zijn, wordt van de meest kenmerkende renaissance elementen een beeld gegeven van het Paleis en de Kasteel(hof)vesting. Breda zelf werd meegezogen in de luxe o.a. door Nassau-hofkapel en het grote aantal Hofhuizen. Dit "paper" beoogt een korte "overall" impressie te geven van de Bredase Renaissance.*

Napoleon zou hiervan gezegd hebben: VIJF EEUWEN KIJKEN OP U NEER !

INHOUD

Hofkapel

0. Voorwoord 02
1. Inleiding 04
2. Renaissance 06
3. Hendrik III 08
4. Spanje 10
5. Italië 12
6. Paleis 14
- Binnenplaats
- Buitengevel
- Plattegrond
- Trapgevel
- Dakkapellen
- Statietrap
- Ridderzaal
- Oogtegels

7. Vesting 24
- Da Vinci
- Palazzo a Fortezza
- Hoftuin
- Stadhouderspoort
- Stadswal
- Nassau traptoren
- Vesting torens
- Onderaardse gang
- Nassau stallen
- Watermolen
- Vogelvlucht

8. Hofhuizen 36
9. Nawoord 38
10. Bronnen 39

INLEIDING

(waarom renaissance?)

De titel “Bredase Renaissance” klinkt mogelijk onwennig, maar Breda heeft begin 1500 een “verlichte” periode gekend waarin de stad overspoeld werd met de (her)nieuwde geest na de donkere middeleeuwen en sterk uitgroeide onder de hofcultuur. Het kasteel is daar expliciet een exponent van. Het Kasteel van Breda is genoegzaam bekend als stamslot van ons koningshuis de “Oranje Nassau’s ” en als huisvesting voor de Nederlandse officiersopleiding voorheen de KMA, nu de NLDA. Minder bekend is dat dit het eerst en enig **vroeg-renaissance** paleis boven de Alpen is. Dit alles voornamelijk mede door toedracht van Graaf Hendrik III van Nassau, die als opperkamerheer veel reisde met zijn keizer Karel V en de Renaissance mee naar huis bracht (en ook de titel “Prins van Oranje”).

Hendrik III v Nassau, KMA-Henricus poort, Paleis-renaissance binnenplaats

Het **jaar “1500”** is een markant tijdsbaken. Rondom dat jaar veranderde de westerse wereld aanzienlijk:

- De middeleeuwen kwamen ten einde en een nieuwe periode brak aan, die in archeologische kringen de Nieuwe-tijd wordt genoemd. Renaissance, barok en classicisme volgde elkaar op. De macht van de kerk nam af en die van de adel/hoven nam toe. Mede door uitvinding boekdrukkunst.
- Columbus had Amerika (hij dacht “Indië”) ontdekt en een golf van nieuw ontdekte continenten volgden elkaar snel elkaar op.
- Keizer Karel de V regeerde over een rijk waar de zon nooit onderging (zo wordt het veelal geduid in verband met zijn overzeese gebieden).
- Luther initieerde misschien wel de eerste “protestbeweging” door zijn anti klerikale geschriften aan een kerkdeur te spijkeren.
- De Ottomanen werden bij Wenen verslagen (anders waren wij nu mogelijk Turken/Moslims geweest).
- De middeleeuwse stadsmuren verloren hun betekenis en de Italiaanse vestingbouw nam zijn aanvang (gevolg uitvinding buskruit).
- Bankiers geslacht De Medici begint haar opmars.

Ook Breda kreeg als eerste Hollandse stad een vesting en de stad werd in één klap 4 x zo groot. De middeleeuwse stad met een bijna cirkelvormige stadswal werd in 1535 opgenomen in een nagenoeg driehoekige vesting. Waar het kasteel eerst nog tegen de stad was geplakt werd deze nu volledig binnen het stelsel van bastions, lunetten en grachten opgenomen.

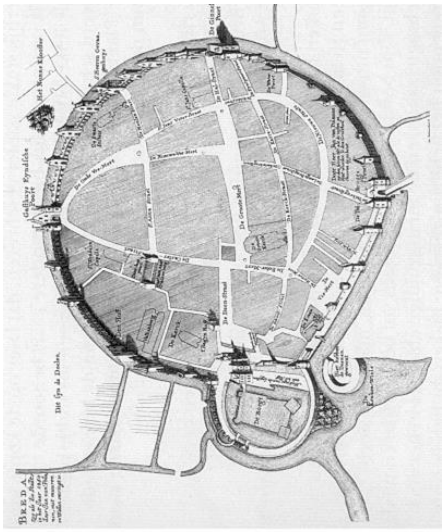

BREDA: middeleeuwse stad, & renaissance stad

"3D animatie" uit 1500 van middeleeuws Breda met Kasteel

RENAISSANCE

(wat met renaissance?)

De Renaissance staat voor wedergeboorte van de Grieks/Romeinse beschaving en luidt min of meer de op de kerk leunende middeleeuwen de geschiedenis uit. Men herontdekte de rede van de filosofen Socrates en Plato gebaseerd op de logica en niet meer op door de kerk gedoceerde hemelse wilsbeschikking. Het was de Italiaanse schilder Rafaël die met zijn doek "De Atheense School" de klassieke filosofen Plato en Aristoteles verhief boven de gebruikelijke kerkelijke allegorieën.

De Atheenseschool van Rafaël met o.a. Plato (midden links)

Rafaël, geboren in Urbino waar Leonarde da Vinci zijn eerste verbeterde vesting bouwde, was de leermeester van Thomas Vincidor de Bologna, de bouwer van het Kasteel van Breda. Ook Michelangelo was een tijdgenoot.

Het was een kleine groep van kunstenaars, artiesten en vernuftelingen, die in de kortst mogelijke tijd de nieuwe geest op de kaart zette (vanaf ca 1450) en die snel werd uitgerold over de Latijns sprekende landen in Zuid Europa. Zo rond 1500 hadden alle vorstenhuizen er wel aan gesnoven en wilde men participeren in deze nieuwe wending. Zo bouwde de Franse koning voor zijn maîtresse Diane de Poïtiers een prachtig renaissance slot (Chenonceaux) over het water. De kleding van de heren en dames mocht er zijn en nam uitbundige en gracieuze proporties aan.

David van Michelangelo, Slot Chenonceaux nabij de Loire

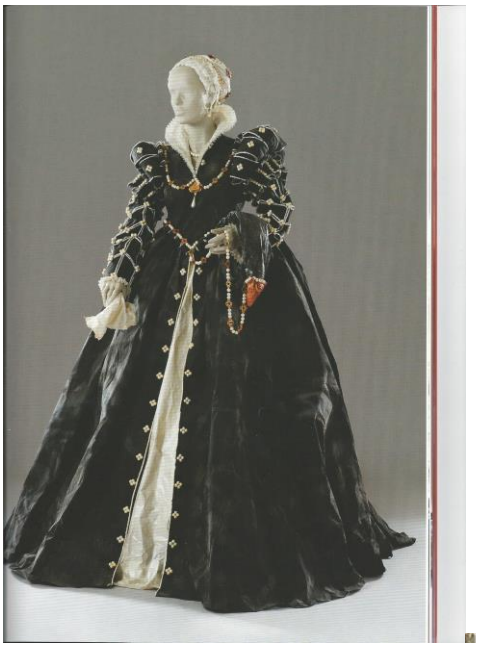

Kleding van echtgenote Catharina de Médici van Franse koning

In materiële zin werd de Renaissance snel door de hoven en gegoede burgerij opgezogen, maar in geestelijke zin moest het tot de "Verlichting" (Descartes: *Ik denk, dus ik ben*) duren voor de vrije geest werd geaccepteerd i.v.m. de godsdienstoorlogen.
In 1535 kwam de Renaissance naar Breda (als eerste in Holland), maar stokte snel door de 80 jarige oorlog. Pas na 1600 kwam deze opgang in een meer "calvinistische" vorm.

HENDRIK III

(importeur renaissance)

Hendrik III,

- Graaf van Nassau en Vianden,
- Heer van Breda,
- Als 2e Nassau lid orde Gulden Vlies
- Stadhouder van Zeeland en Holland,
- Opperkamerheer van Keizer Karel V,
- Gehuwd met o.a. Prinses van Orange (sindsdien kleurt Nederland ORANJE),
- Stichter van het renaissance paleis.

Hij was na Prins Willem I van Oranje (Vader des Vaderlands) de meest markante Nassau. Hoe kon een relatief eenvoudige graaf zo'n belangrijke positie innemen? Gezien zijn positie aan het keizerlijke hof als opperkamerheer (1e adviseur van de keizer) moet het een schrander man zijn geweest. Op het schilderij van Jan Gossart (artist impression hier onder) kijkt hij als zodanig de wereld in. Natuurlijk heeft hij ook een gedegen opleiding aan het hof gehad en was al vroeg voorbereid op een belangrijke positie aan het hof.

Impressie

Maar om een paleis te bouwen, die dat van zijn collega's soortgenoten overtrof, moet er meer aan de hand zijn geweest. De slogan “trouw een rijke vrouw” heeft hij tot 3 maal uitgevoerd. Van de dames Fransica de Savoye, Claudia de Chalon prinses te Orange en Mencia de Medoza y Fonsea, markiezin van Cenette was de laatst genoemde wel de meest vermogende.

Al tijdens de bouw van het paleis heeft de Secretaris van de Pauselijke Nuntius in 1537 zijn verwondering geuit met de volgende tekst: *Er waren gouden bekers zo groot en zo kostbaar als ik nooit heb gezien.* En over het kasteel: *Zo mooi en zo sterk heb ik in Duitsland niet eerder gezien.*
Nog steeds imponeert het kasteel van Breda de bezoeker met zijn Henricus poort, binnenplaats met colonnade, de kolommenzaal en de oogtegel fragmenten.

Henricus poort & de jonge (33j) en oudere Hendrik III

Hendrik III is geboren in 1483 te Siegen en:

16j aangewezen als erfopvolger en opgevoed aan het Brusselse hof,
20j huwt met Fransica,
21j erft Breda etc,
26j renoveert oude Polanen slot,
32j huwt met Claudia,
36j zoon Rene geboren
39j opperkamer heer Karel V en voor 7 jaar naar Spanje/Italië,
41j huwt met Mencia (14j),
44j verhuist Begijnhof,
47j Mencia (22j) doet haar blijde inkomste in Breda,
52j start bouw Paleis en Vesting
55j overlijdt (Mencia 30j)

SPANJE

(renaissance route)

Voordat Hendrik III zijn Slot van Breda verbouwde tot een “Palazzo in Fortezza” naar Italiaans voorbeeld, deed hij inspiratie op tijdens de reis met Keizer Karel V door Spanje en later door Italië. De renaissance bouwkunst was in Spanje net van start gegaan terwijl Holland er nog geen weet van had. Karel V was er uitermate van onder de indruk en heeft prompt daar het nodige laten verrijzen. De steden Ubeda, Baeza en Sivilla getuigen daarvan.
In de laatst genoemde stad heeft Karel V zijn bruid Isabelle van Portugal gehuwd. Ook Hendrik III haalde in Spanje zijn bruid markiezin **Mencia de Mendoza** op inclusief het kapitaal waarmee hij zijn Paleis in Breda financierde (op instigatie van Karel V om politieke machten te spreiden).
De stad Breda vernoemde later een Lyceum naar **Mencia**.

Tijdens het bezoek van Karel V aan het Alhambra, bezocht Hendrik III het stamslot van zijn bruid te **La Calahorra**. Deze ligt op een bergtop aan de voet van de Siëra Nevada Het is nu een verlaten robuust sober middeleeuws kasteel, welke beheerd wordt door een bejaarde nazaat van de Mendoza familie, die de poort opent met een sleutel van ca een voet lengte.

Mendoza burcht te La Calahorra (nabij Grenada)

Bij het betreden van zo’n middeleeuws slot à la het Muiderslot verwacht je allerlei donkere ruimten en spelonken, maar de binnenkomst was overweldigend.
De “Geest van Verlichting” van het renaissance Era (na de “Donkere” middeleeuwen) overspoelt je hier letterlijk; *Deze binnenplaats is weggelopen naar het Kasteel van Breda.*
Binnenplaats, gewelfde colonnade en statietrap moeten de inspiratiebron zijn geweest voor Hendrik III om zijn “Palazzo in Fortezza” in hollandse Breda te bouwen. In ieder geval was het *"het mooiste wat hij tot dan toe gezien had"*, zo schreef hij aan zijn broer.

Binnenplaats met Italiaans marmer uit Carrara

De burcht is ca 1510 verbouwd op of met de resten van een Moorse voorganger. **Grootvader Mencia** (kardinaal) verkreeg dit Markizaat vanwege zijn verdienste bij het verdrijving van de Arabieren. **Vader Mencia** (bastaardzoon & rokkenjager) snoof in Italië de renaissance geur op en (ver)bouwde het slot naar deze verlichte stijl. Het buitenwerk is uit natuursteen van de Siërra Nevada opgetrokken. De binnenplaats, nog geheel origineel, is geheel van Italiaans marmer. Bij gebrek aan opgeleide Spaanse renaissance architecten in die dagen is het ontwerp en de fabricage van Italiaanse bodem. Het geheel werd verscheept als een soort bouwpakket. Een logistiek huzarenstukje om dit over of om de Siërra Nevada te krijgen. Tevens een vroege co-productie tussen een Italiaanse bouwmeester en een Spaanse architect.

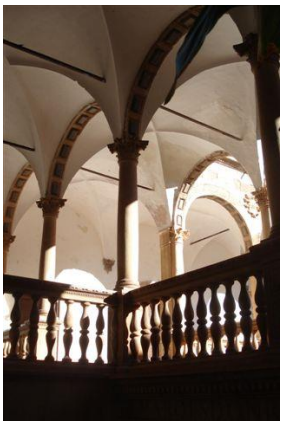

Gewelfde colonnade met Korinthische zuilen

Graaf Hendrik III van Nassau deed het later slimmer; Hij haalde de Italiaanse architect Bologna naar hollandse Breda en bouwde voor zijn **Mencia** een passend verblijf. Vanwege het kille klimaat hier werd de open galerij van de leefverdieping (piano mobiel) al tijdens de bouw voorzien van ramen.

ITALIE

(renaissance roots)

Het "**vroeg**" renaissance paleis in Breda van 1535 was het eerste boven de Alpen, zo niet in Italië. Daar wordt onder vakgenoten het kinderweeshuis (Ospedale degli Innocenti) te Florence uit 1455 als startpunt van de renaissance architectuur beschouwd.

Ospedale degli Innocenti

Het was de goudsmid/architect/alleskunner Brunolesschi (1377), die dit neerzette na een gedegen studie in Rome van de klassieken. Hij was ook de uitvinder van het perspectief, welke later in paleistuinen werd (mis)bruikt om deze groter te laten lijken. Ook loste hij het probleem van de koepel van de Dom van Florence op met een soort "list van Tom Poes", door een ei recht over eind te zetten.....

Brunolesschi keerde het weeshuis als het ware binnenste buiten. Tot dan toe waren ook de Italiaanse stadsvilla's kleine kastelen met gesloten uiterlijk. Door de galerij aan de buitenkant te brengen, zodat het volk als ware in het gebouw kon zijn en toch buiten stond, 'ver'democratiseerde hij de bouwkunst. Het Griekse democratische gedachtegoed kwam dichterbij dan ooit (bij Griekse tempels staan de zuilen aan de buitenkant, terwijl de Egyptenaren deze aan binnenzijde hadden).

Breda heeft de Medaillons gemeen met beeltenissen boven de colonnaden.

Medaillons als renaissance kenmerk (gerenoveerd en origineel)

Wie door de stadjes in Toscane en Umbrië dwaalt en menig binnenhofje binnenloopt beleeft Breda niet ver weg. Zie foto's onder.

Diverse renaissance galerijen

PALEIS

Binnenplaats *(renaissance in Breda)*

De colonnade van het kinderweeshuis uit Florence lijkt rechtstreeks te zijn gekopieerd naar het Paleis van Breda. Zoiets zag Hendrik III voor het eerst in het Mendoza slot in Andalusië. Zijn architect Bologna heeft de gracieuze vroeg renaissance stijl met Griekse orden en medaillons rechtstreeks uit Italië toegepast. Bij het paleis is de colonnade inpandig maar bij de Rekenkamer heeft deze aan de buitenkant gezeten. Zo ook vermoedelijk bij het Huis van Brecht. Door de tijd heen is deze goed gebleken voor feesten, bruiloften, voorstellingen, etc.

De colonnade van Breda naar voorbeeld van Mendoza-slot te Andalusië

Behalve de fraaie colonnade getuigt de gehele binnenplaats nog van de Renaissance. Helaas is de bovenste verdieping met ca 50 uit steen gehouwen dakkapellen (zie voorbeeld verderop) gesloopt en van een nieuwe opbouw zonder enige versiering voorzien. Zie volgende foto.
Vanwege de Hollandse kou is de galerij op de 1e verdieping al tijdens de bouw of kort erna dichtgezet. In de Renaissance werd terug gegrepen naar de Griekse bouwstijlen van Doriërs , Ioniërs en Corinthen. Deze stijlen of orden werden in een gebouw per laag verwerkt in genoemde volgorde van de begane grond af. De Doriërs hebben ook in Italië (o.a. Toscane en Umbrië) gebouwd, waardoor die zuilen ook wel Toscaans heten.
Bij het Paleis op het Kasteel van Breda zijn de orden verwerkt in de gevel en de Kolommenzaal. Deze laatste was vroeger open en is voorzien van gewelven die de Grieken niet kenden. Fragmenten van de kapitelen liggen in het KMA museum.
De Kolommen van de binnenplaats zijn grotendeels vervangen in ca 1950. Een origineel exemplaar is nog te vinden in een café nabij de Havermarkt.

Binnenplaats na en voor 1826 (met dakkapellen)

Buitengevel *(renaissance in Breda)*

Meer nog dan de binnenplaats van het paleis is aan de buitengevel aan de afwijkende gekleurde baksteen te zien dat er later een extra verdieping is opgezet. De dakkapellen aan de buitenzijde zijn verdwenen en de kruisvensters zijn vervangen door 19e-eeuwse roedenramen. Het originele renaissance ontwerp is ook beter in verhouding.
De optopping van het paleis kwam voort uit extra behoefte aan legering, zodat cadetten binnen de zelfde muren sliepen, aten en werden opgeleid (corpsgeest).

Verschil in bouwhoogte

Plattegrond *(renaissance symmetrie)*

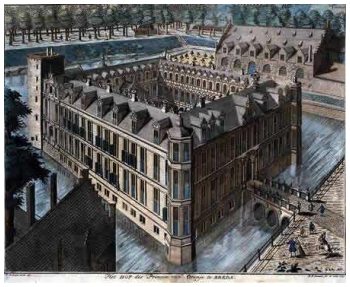

Bouwfasen 1535, 1680, 1826

Ondanks het kapitaal van zijn gehuwde dames, was ook Hendrik III niet instaat het paleis ineens te bouwen. Op een eerste ontwerp met 2 carré 's was al bezuinigd door er slechts 1 te bouwen. Hij zelf realiseerde slechts de helft en zijn zoon (de eerste echte Oranje) plakte er nog een kapel aan de achterkant aan. Het voormalige JAN IV van Nassau slot bleef nog ander halve eeuw in een hoek staan.
Pas een andere vermogende Oranje (prins Willem-III), gehuwd met koningin Mary van Engeland, voltooide het oorspronkelijke ontwerp eind 1600. Het carré gebaseerd op “gulden snede” was compleet.
Nadat de adel naar het schavot was gebracht tijdens de Franse Revolutie, had men geen oog meer voor paleizen en werd het voormalige Nassau slot van de hand gedaan en grondig verbouwd. Aan de achterzijde verschenen twee extra vleugels en het geheel werd opgetopt met een extra verdieping.

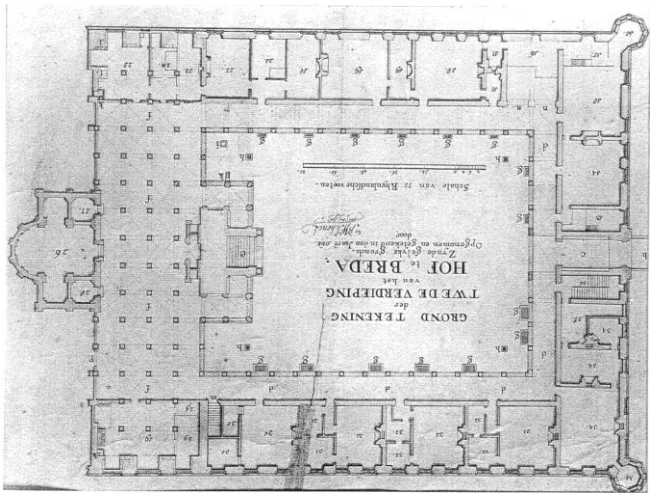

Begane grond paleis

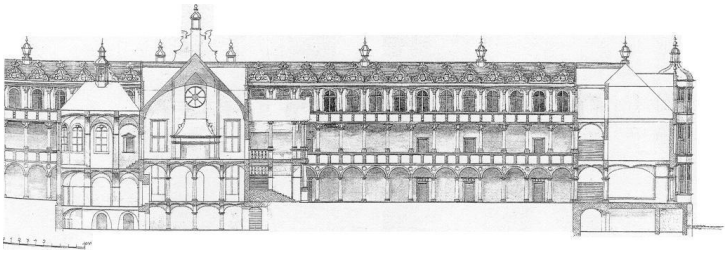

Doorsnede over Ridderzaal

Trapgevel *(renaissance vormgeving)*

Dolfijnen op Vismarkt te Ravenna & Replica gevel paleis Hendrik III

Rond 1500 werden de wereldzeeën volop doorkruist en zag men voor het eerst dolfijnen. De scheepslui beschreven deze en kunstenaars schetsten die uit of beeldhouwden het zoals in Ravenna. Vanwege het gemis aan exact beeldmateriaal ogen deze beelden meer als draken.
Men was zo onder de indruk over de verhalen, dat deze dolfijnen ook de gevels moesten sieren. De oorspronkelijke trapgevel van de Ridderzaal / Grote-zaal van het paleis was hiermee getooid. Bij het KMA-dies van 2003 hebben de gebroeders Koreman een replica gemaakt, die nu op de binnenplaats hangt.

Dolfijnen op de (trap)gevel

Dakkapellen *(renaissance vormgeving)*

Cherubijnen

Zoals de dolfijnen de buitengevel versierden, decoreerden de cherubijnen in de topgevels van de dakkapellen de gehele binnenplaats rondom aan een gesloten. Elk kopje was apart gebeeldhouwd en afwijkend van het andere. Hier moeten vele manjaren van vakmanschap in hebben gezeten. Bij de destructieve renovatie in 1826 zijn deze kopjes en gevels als funderingsmateriaal van de manege gebruikt. Meer door geluk dan wijsheid zijn deze kort na WO II terug gevonden bij de bouw van de cadettenflat net buiten de poort. Totaal zijn er nog drie gave voorbeelden, o.a. in het Bredase museum

Topgevel dakkapel

Statietrap *(renaissance vormgeving)*

Tekening en maquette van dubbeltrap naar Ridderzaal

In het Mendoza-slot te Andalusië had Hendrik III ook een in het oog springende trap gezien om naar de leefverdieping te komen. Trappen waren tot en met de Middeleeuwen inpandige verscholen objecten. Bij de Renaissance ontwikkelde de trap zich tot een pronkstuk. Zo kwam er ook in Breda een dubbele (voor adel en geestelijkheid, zegt men) trap op de binnenplaats. Onderstaande impressie geeft een suggestie hoe dat er uit moet hebben gezien. De trap is gesloopt voor 1826. Alleen de keldertrap resteert.

Huidige binnenplaats met statietrap suggestie

Ridderzaal *(renaissance vormgeving)*

Kolommen in kelder, begane grond en Ridderzaal of Grote zaal

De Ridderzaal (nu Grote zaal genoemd) was oorspronkelijk “kolomvrij” met dakkapellen erboven (denk aan Ridderzaal te Den Haag). Hij wordt gedragen door de kolommenzaal (nu nog de mooiste zaal) met Dorische of Toscaanse zuilen. Deze wordt op zijn beurt gedragen door de kolommen met dobbelsteen kapiteel in de kelder (nu Spijkerbar). De zaal is nog voor de "Vrede van Breda" gebruikt. Met de komst van de KMA moest er een verdieping op en kreeg de zaal aanvankelijk een rij kolommen in het midden, die later weer naar de zijkant zijn verplaatst. Hoe de zaal er uit heeft gezien is op onderstaande "fotoshop" waar te nemen.

Ridderzaal nu en suggestie van toen

Oogtegels *(renaissance vormgeving)*

Eveneens uniek (naast het enige vroeg renaissance paleis boven de Alpen) zijn de Oogtegels, die op de galerij van de leefverdieping lagen (piano mobiel), daar waar de kamers waren van Hendrik en Mencia (die ook haar verblijf boven de molen had). Over de herkomst van deze tegels is niets bekend maar ze zouden gemaakt zijn in Antwerpen en het ontwerp stoelt op Moorse (Andalusische) beginselen van de 6 puntige ster, welke mogelijk door Mencia geïntroduceerd zijn. De kleuren zijn van het Nassau wapen. De ogen zijn mogelijk Egyptisch.

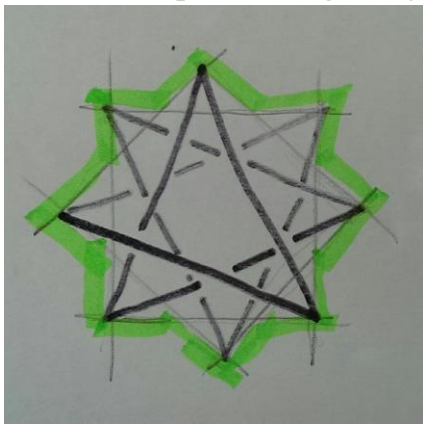

Oogtegel fragment, 6 puntige ster & Tempeliers ster in Huis van Brecht

De 6 puntige ster, gebaseerd op twee gedraaide vierkanten, kwam al voor bij de Byzantijnen. De islam heeft deze doorontwikkeld in zijn anorganische vormen. De tempeliers (voor zo ver bekend) zouden de punten op een diagonale manier verbinden, waardoor een geweven ster is ontstaad en mee naar Europa hebben genomen. Een Franse vrijmetselaarsloge heeft dit symbool in het Huis van Brecht achter gelaten. De Moren (islam) hebben de punten om en om afgerond, waardoor de bijzonder vorm van de oogtegelvloer ontstaat. Zie onderstaand schema.

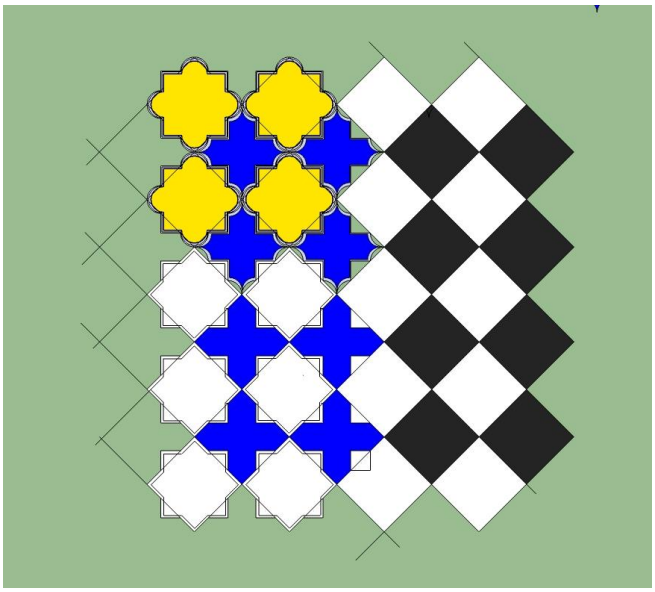

Byzantijns, Moors, Renaissance

Impressie "veel geöogde" Galerij

VESTING

Da Vinci *(renaissance invloed)*

De film "Da Vinci Code" heeft onze ogen weer op dit beroemde fenomeen gericht. Hij was niet alleen de schilder van de "Mona Lisa", maar vooral ook een vernufteling. Zo ontwierp hij de eerste dubbele spiltrap in chateau Chambord te Frankrijk (waar hij ook begraven is). In de geboorte- en universiteitsstad van Rafaël, Urbino, heeft hij de eerste beginselen van de vestingbouw ontwikkeld.

Met de komst van het buskruit en kanonnen konden bressen in de middeleeuwse muren worden geschoten. Na een stormloop was de vijand zo binnen. De flankbeveiliging werd dus cruciaal. Leonardo da Vinci ontwikkelde uit het oude half rondeel een hartvormig rondeel met oksels waar alleen kanonnen stonden tbv de flankbeveiliging. Diverse Italiaanse steden waren daarmee voorzien toen Hendrik III met Keizer Karel V Italië bezocht. Later evalueerden deze mini bastions tot grote bolwerken met verdiepingen, waar de kanonnen in kazematten stonden. Gaandeweg werden de vestingen onneembaar en bleef de tactiek van uithongeren over (Breda, Leiden, Alkmaar) of de list van het Bredase Turfschip.

Hendrik III en Karel V namen deze kennis mee naar huis en pasten die toe op Breda respectievelijk Utrecht.

Urbino met hartvormig rondeel van boven en opzij gezien

Palazzo en fortezza *(renaissance invloed)*

Met de komst van de Renaissance was de burcht of slot passé en introduceerde zich het "paleis/villa in een fort" (palazzo a fortezza), daar de stadsvilla (woonverblijf) buiten bereik van het kanonvuur kwam te liggen. Breda kreeg in **1535** zijn paleis in een kasteel, gelegen binnen de vesting Breda inclusief bastions, ravelijnen, etc. Van deze militaire uitleg is pas ca 100 jaar na realisatie een kaart opgetekend: De Maurits kaart.

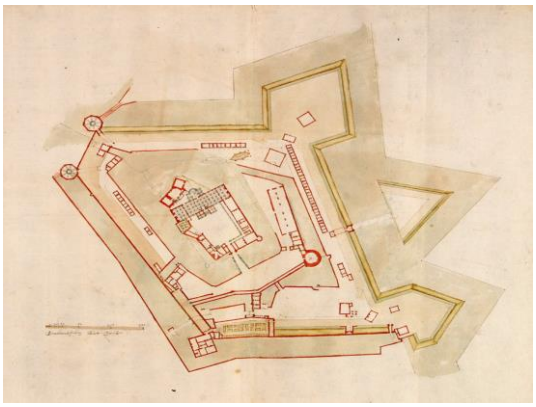

Maurits kaart 1610

Maquette 1750

Het oorspronkelijke kasteel terrein was een stuk kleiner dan het huidige KMA terrein welk na de ontmanteling van de vesting een stuk groter is geworden. Onderstaand de Gemeentelijke maquette (verbeeld ca 1600) in de KMA maquette gesitueerd (verbeeld ca 2000).

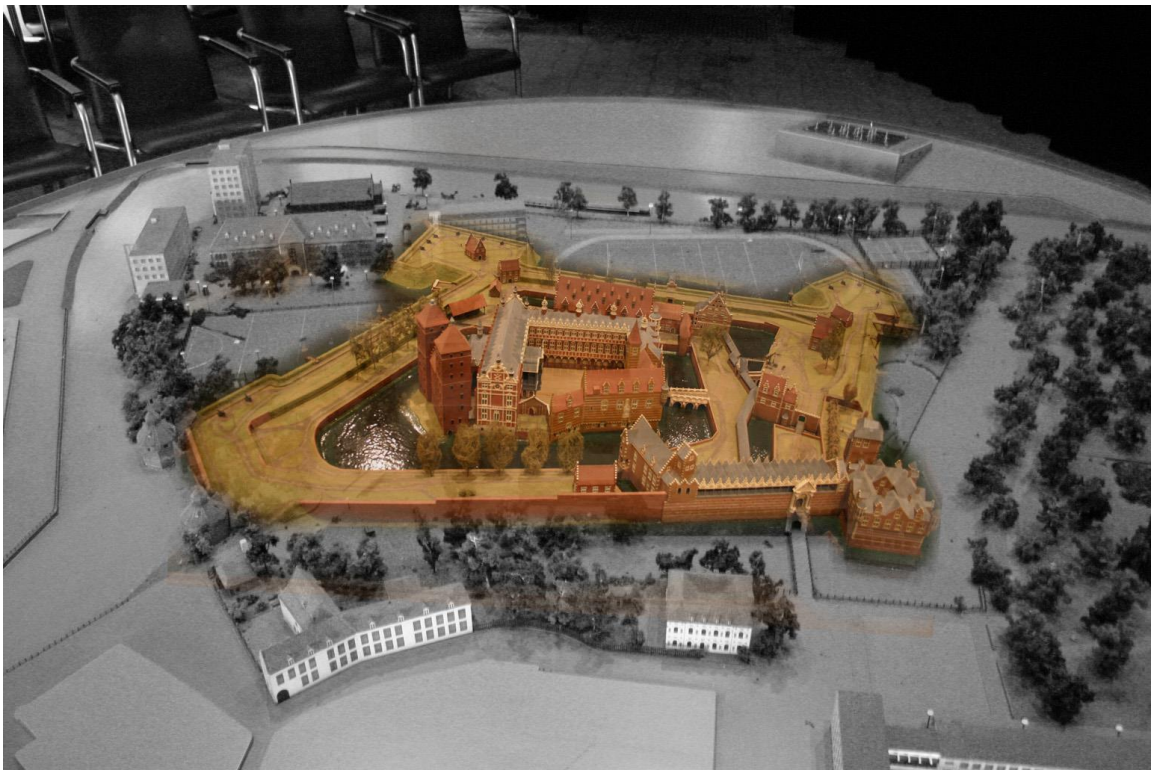

De jaren 2000 & 1600 in elkaar geschoven

Hoftuin *(renaissance invloed)*

Naast het Palzzo a Fortezza werd er ook nog een hoftuin binnen de Bredase vesting gerealiseerd met een groter oppervlakte dan het kasteel. Totaal nam Hendriks bezit ca een kwart van de stad Breda in beslag. Zie onder.

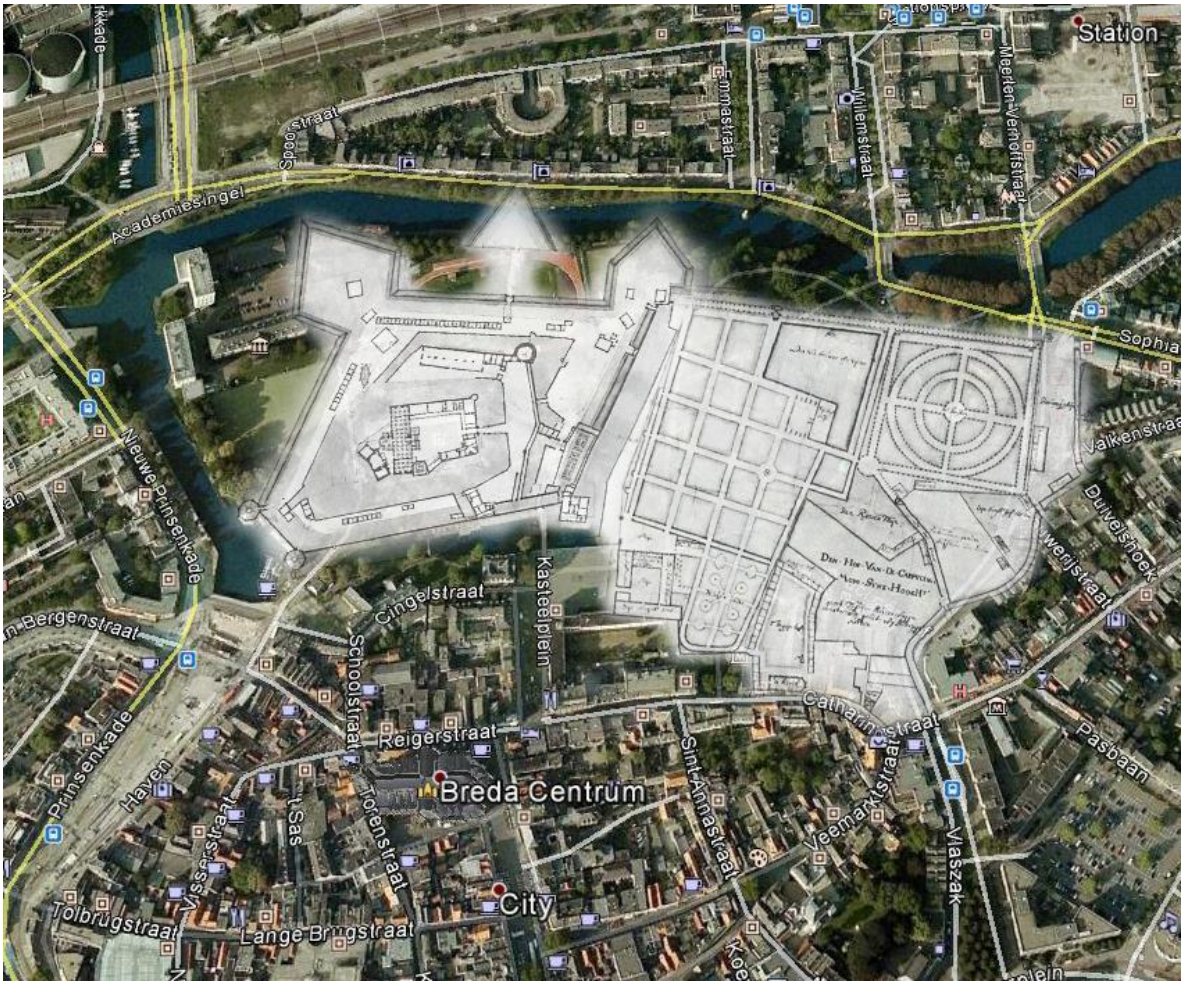

Hendrik III zijn Paleis met Hoftuin

De Hoftuin is later voor het publiek opengesteld en nog weer later aan de stad Breda geschonken en van een Franse- in een Engelse tuin veranderd.

ca 1600

ca 1850

Toegepaste geometrie was ook een verworvenheid van de Renaissance. De paleistuinen werden als zodanig ontworpen en het net uitgevonden perspectief werd gebruikt op de tuinen nog groter te laten lijken. De Hoftuin van het Kasteel van Breda, het huidige Valkenberg, had stallen, hovenierswoning, volière, gastenverblijf (rechts boven op beeld), grote vijver, doolhof, moestuin, etc. Genoeg om menigeen te verrassen en laten verpozen.

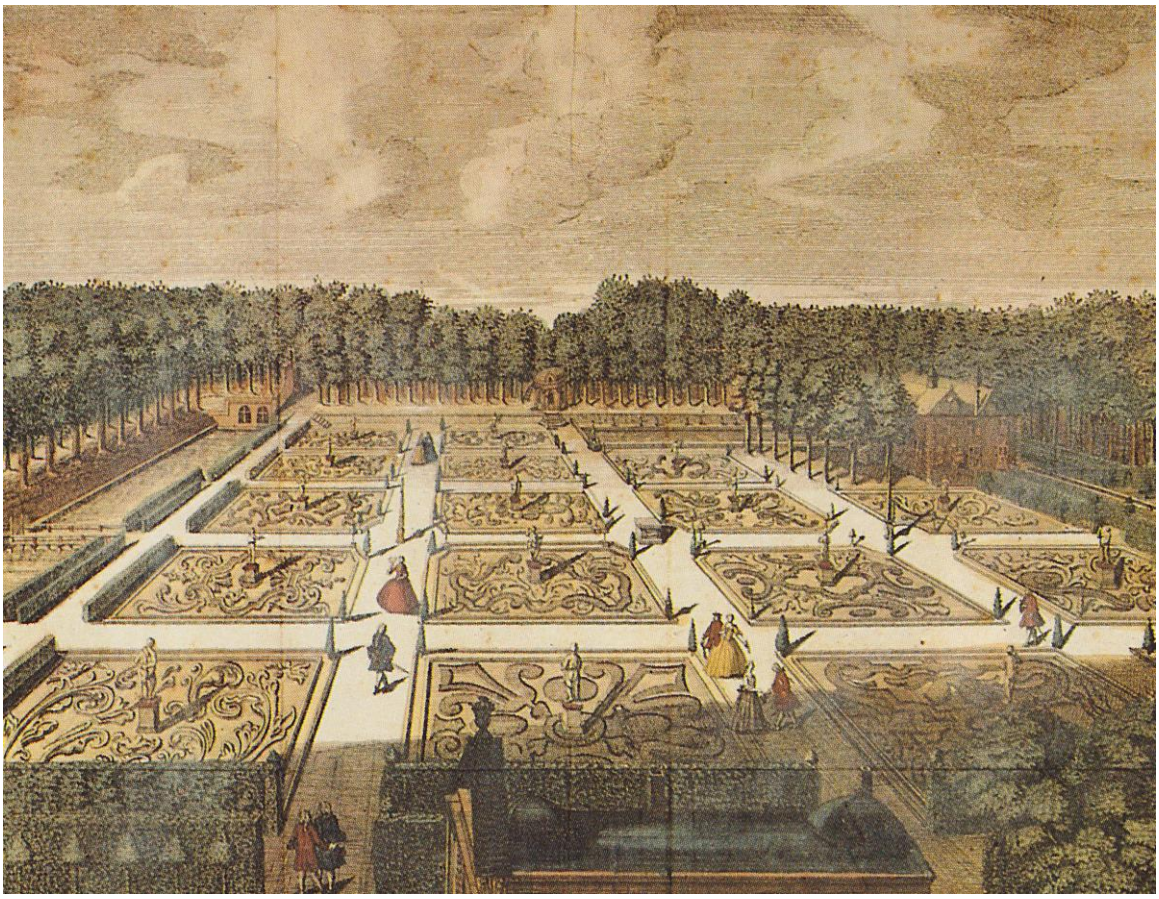

Hoftuin Valkenberg (links buiten beeld het Kasteel)

Stadhouder Koning Willem III heeft als kind hier rondgelopen (het was zijn inspiratie om het kasteel later af te bouwen en Prinsenhof te noemen) en heeft deze "tuinbeleving" bijna 2 eeuwen na realisatie later meegenomen naar zijn Paleis ‘t Loo te Apeldoorn.

Paleis 't Loo met siertuin

Stadhouderspoort *(hof poort)*

Behalve dat de Leenheer zijn stad moest verdedigen tegen rondtrekkende roversbenden en opdringerige buurlanden, moest hij zich zelf beschermen tegen opstandige stadsgenoten. Waar rondom de stad genoeg ruimte was om het geheel te omringen met aarden wallen (vestingwerken) had hij voor zijn eigen hachje geen ruimte voor een brede wal en zo kwam tussen stad en kasteel de 10 meter dikke muur met de toegangspartij, later de Stadhouderspoort genoemd.

Stadhouderspoort voor en na ca 1700

De toegang was aanvankelijk voorzien van een open galerij, de Egmondgalerij (vernoemd naar de eerste echtgenote van de Vader des Vaderlands, Prins Willem I). De poort was versierd met een gelijkzijdig driehoek (timpaan) met de beeltenis van Keizer Karel V. Dit timpaan was een onjuiste verbeelding van de klassieken. Later is deze verbeterd tot een ongelijkzijdige driehoek. De huidige beeltenis komt mogelijk van de toegangspoort naar de Hoftuin, ter zijde van de Kaatsbaan, als onderdeel van de Nassau stallen. De galerij is dichtgezet, maar de zuilen zijn nog tussen de vensters te zien.

Stadswal *(hof grens)*

De stadswal liep van het Blokhuis (bolwerk met gelaagde kanonopstellingen) via de Stadhouderspoort naar de dubbele vestingtorens (Granaat- en Duiven toren).
De wal heeft meerdere poorten gekend. De vroegste bij de knik in de slotgracht ten behoeve van de vroegere Polanen-burcht en vlak onder de Nassau toren. Van beide liggen de funderingsresten nog onder water. Deze wal is begin 2000 gerestaureerd tot maaiveldhoogte. Het verloop van de originele wal is in het grasperk weergegeven. Onderstaande schets geeft de diverse fasen aan.

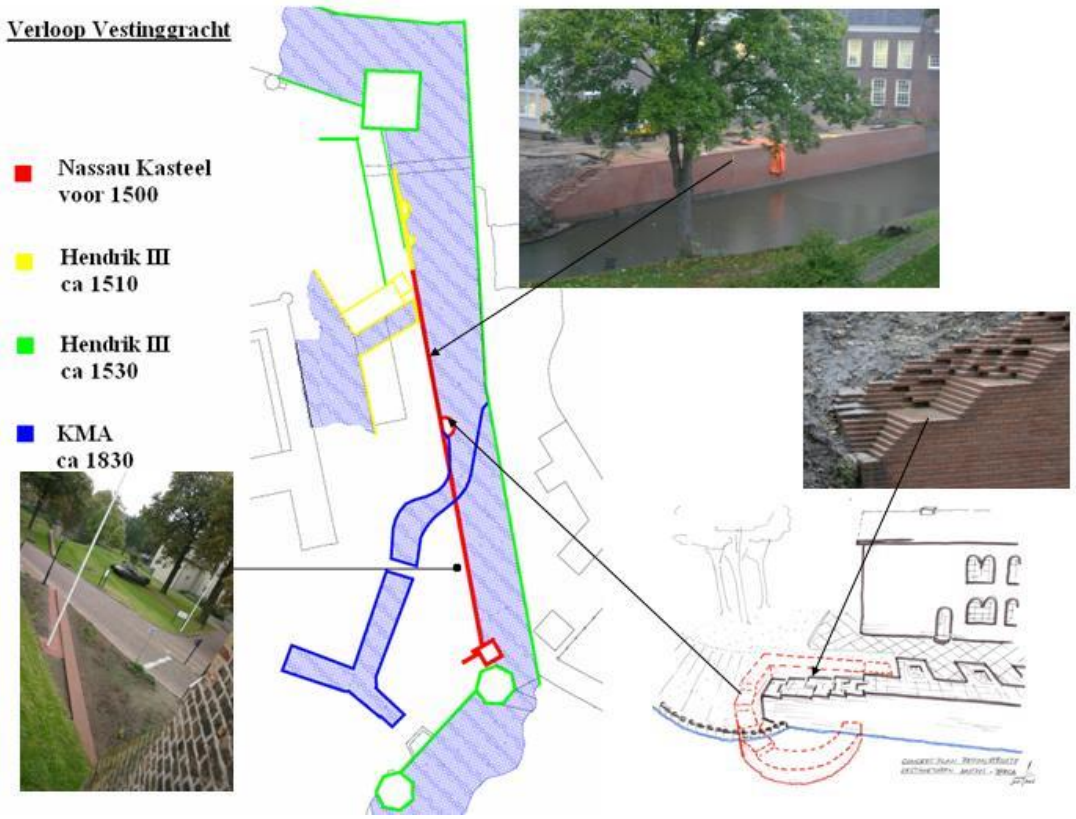

Verloop stadswal van Kasteel

Het zou historisch zuiver zijn als ooit de vestinggracht zijn oorspronkelijke loop terug krijgt en rechtstreeks tussen Blokhuis en Vestingtoren loopt zonder knik. Het geschut onderin beide torens bestreek het water naar elkaar toe. De torens liggen op geschutsbereik afstand van toen.

Vestingtorens *(hof wal)*

Granaat- & Duiven toren

Vrijwel in ongeschonden staat verkeren de dubbele en gelaagde vestingtorens uit 1535. Hooguit wat dicht gemetselde en weer open gebroken vuurmond openingen, en de gerenoveerde kap zijn wat verminkingen. De waterpoort (Spanjaardsgat) tussen de torens is van latere datum dan het beroemde "turfschip epos" (die kwam elders binnen). Van binnen bevond zich tussen de twee verdiepingen een groot open gat die voorzag in rook en ammunitie transport. Helaas zijn deze dicht gezet.
Hoewel het concept van de torens Renaissance is, is het bouwambacht nog laat gotisch, gezien de "flamboyante" gewelfde draagconstructie van de vloer met spaargat.

Boven geschut

Onder geschut (flankbeveiliging)

Gelaagde geschuttoren

Nassau Traptoren *(hof bellevue)*

Net achter de stadswal ligt de Rekenkamer met de Nassau toren ooit voorzien van een renaissance "pronk trap". Resten ervan zijn nog aanwezig en op basis daarvan is een 3D reconstructie gemaakt. Het was een 4 delige bordestrap rond een open spil, die naar een bellevue leidde.

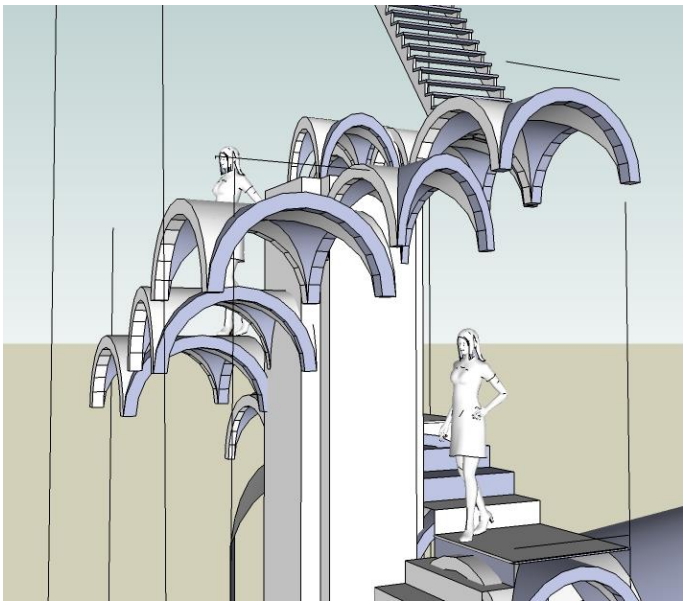

Bouwsporen pronktrap & 3D reconstructie

Op basis van de reconstructie is een voorstel gemaakt om deze renaissance trap deels in zijn oude glorie te herstellen. Onderstaande foto geeft deze suggestie.

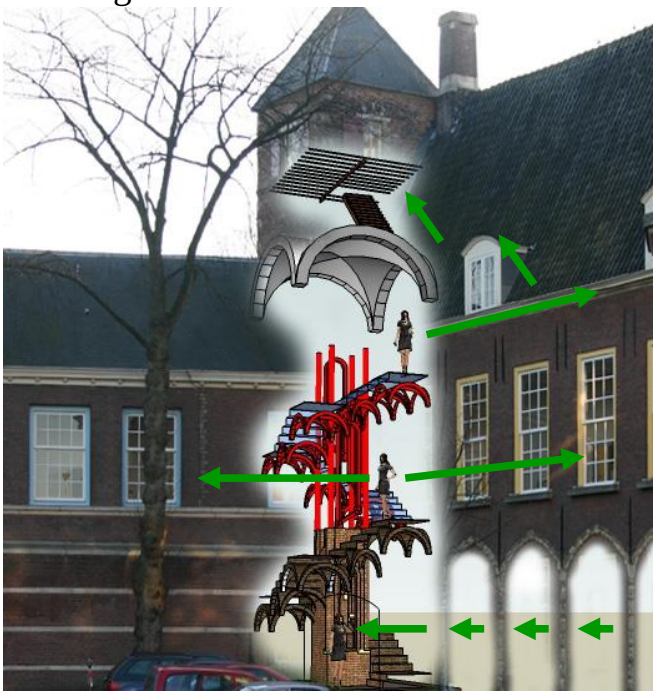

Renovatievoorstel pronktrap

Onderaardse gangen *(hof stelsels)*

Geen vestingwerk zonder een gangenstelsel dat verborgen transport van manschappen en ammunitie mogelijk maakte. Zo ook in Breda, echter in de loop der jaren is de fantasie op hol geslagen. Gangen zouden zelfs tot aan slot Bouvigne hebben gelopen...?!?

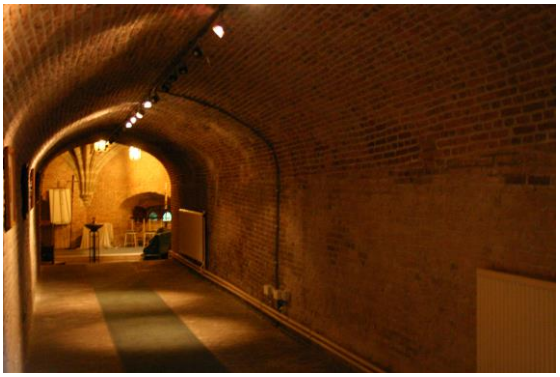

Gang naar Vestingtoren & Blokhuis

In feite liggen deze gangen allemaal boven het water van de slot- en vestinggracht (anders loopt de gang vol) en bij uitzonderlijk hoog water willen ze wel eens blank staan.

Heel "bijzonder" is de slotwater kelder (nu droog) onder de Rekenkamer, die in verbinding stond met de slotgracht van het Paleis. Boten (platbodems) konden er onder afmeren.

Slotwater kelder onder Rekenkamer

Nassau stallen *(hof faciliteiten)*

Daar waar in het paleis de "hofmeester" de scepter zwaaide, zo zwaaide de "stalmeester" de scepter in de hofstallen. Het stallen complex met stal, koetshuis, portiersloge, kaatsbaan en woningen lag net buiten de poort aan het Kasteelplein. In 1888 heeft architect Cuypers net op tijd (*voor* de sloop) de renaissance muur aan de hoftuin kunnen borgen en heeft deze naar het Rijksmuseum gehaald. Deze is daar bekend als de Bredase muur en is te zien in de Philips vleugel.

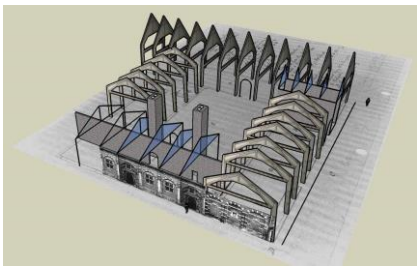

Kaartdetail, kap reconstructie & Bredase muur in Rijksmuseum

Van deze stallen is een reconstructie gemaakt op basis van archeologische opgravingen, historische bouwtekeningen, schetsen, etc. Hieronder de 3D reconstructie.

Animatie Nassau stallencomplex

Watermolen *(hof voorziening)*

"Breda aan Zee" is al een bekend gezegde, sinds het NAP voetpad langs Breda loopt. In **1500** was de zee ook niet ver weg, want "eb en vloed" waren er goed merkbaar. Het getijden verschil was voldoende sterk om een getijde watermolen te bouwen. Ook Hendrik III voorzag zijn kasteel van een eigen maal-voorziening. Het sterk uitgedijde waterstelsel van de vestingwerken was goed voor de bufferzone en spaarbekken.

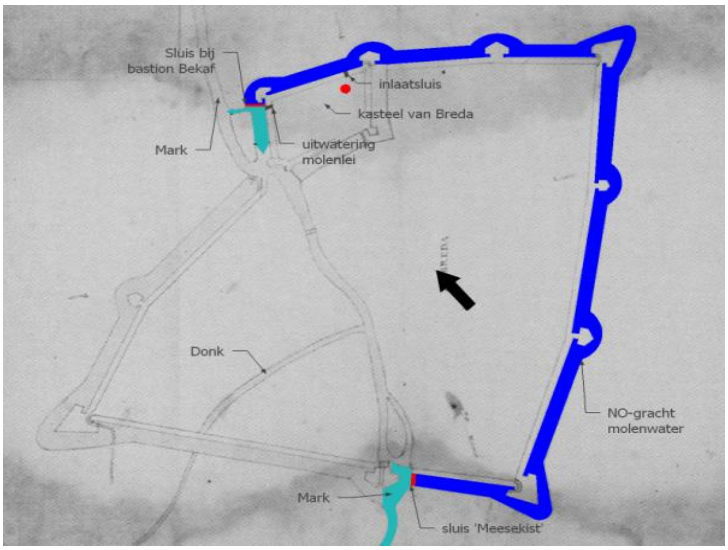

Spaarbekken in vestinggracht

De molen zelf werd in een onbruik geraakt middeleeuws rondeel gebouwd met een woning er boven voor Mencia de Mendoza. (de nog werkzame Belgische getijden watermolen te Rupelmonde demonstreert nu nog goed de "power" van zo'n getijden molen).

Molen in een rondeel

Vogelvlucht *(verdwenen renaissance objecten)*

In onderstaande luchtfoto tussen WO I en WO II zijn de verdwenen bouw en vesting werken van Hendrik III en vlak daar na (schematisch) weergegeven.

- In zwarte lijn; Verloop vesting
- Linksboven; Opslag turfschip
- Midden boven; Getijde watermolen
- Midden rechts; Orangerie en Plombe
- Rechts onder; Nassau stallen
- Midden; Statietrap
- Midden onder, Nassau traptoren
- Midden links, gesloopt pand (Lombard)

HOFHUIZEN

(hof cultuur)

Gebruikelijk maar ook verstandig was het in die dagen om zo dicht mogelijk bij je leenheer te verblijven. Zo had Graaf Hendrik III vlak bij het keizerlijk hof te Brussel zijn "Hotel de Nassau". Hier hing het schilderij “de Tuin der Lusten" van Jeroen Bosch ,welke nu in het Prado te Madrid hangt.

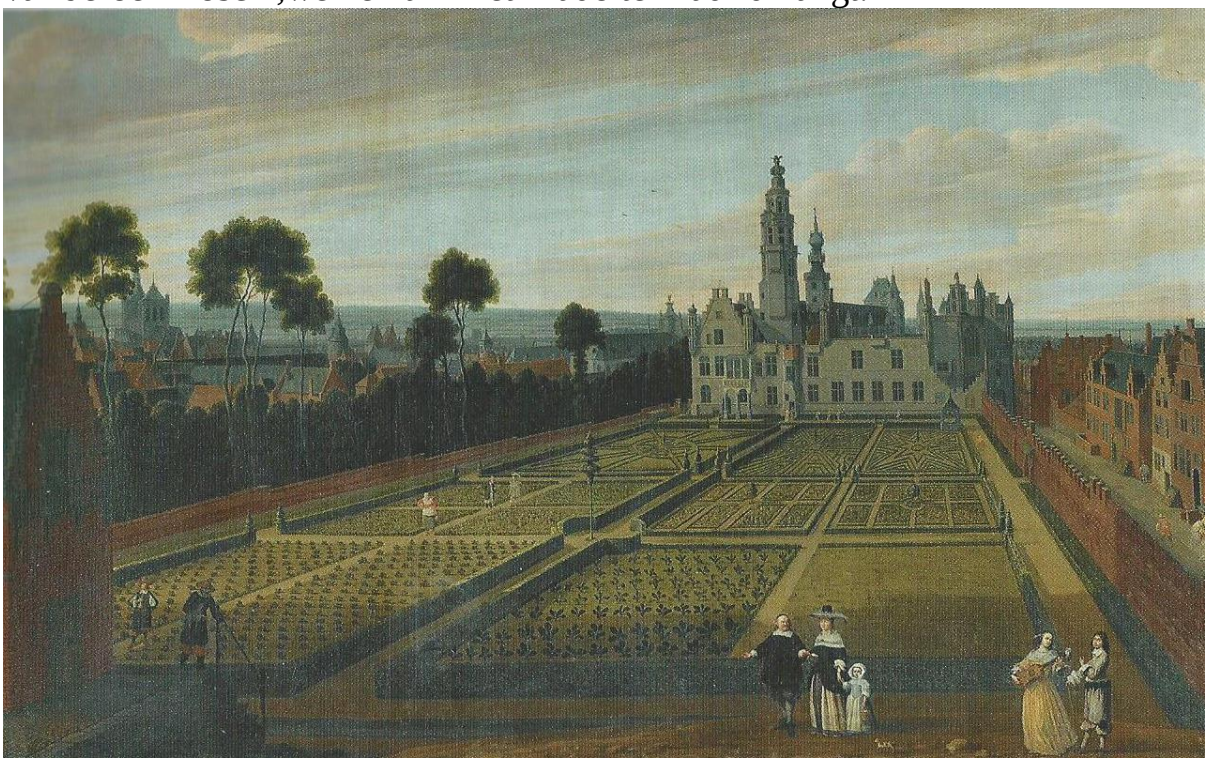

“Hotel de Nassau” te Brussel

Menig Baron of Jonkheer had derhalve ook een hofhuis te Breda. Zo was het Huis van Brecht (wat nu op het KMA terrein ligt) er ook een en lag buiten het kasteelterrein. Zonder volledig te zijn, hieronder een opsomming van de meeste:
Catharinastraat 91, Kapucijnenhof.
Catharinastraat 23bis, bij Waalse kerk
Catharinastraat 23, Begijnhof
Catharinastraat 18/20, Willem Merx tuin
Catharinastraat 14, Tapijthandel, hofleverancier
Catharinastraat 9, Artilabo
Veemarktstraat 11/ stadserf 3, Lutherse schuilkerk
Veemarktstraat 46, Bischoppelijk paleis
Cingelstraat, Hofhuis Huis Brecht
Kasteelplein, Hofhuis de Engel, nu Justinus van Nassau
Reigerstraat 22, Drie Herberge of Huis van Renesse
Sint Janstraat, Huis Ocrum
Nieuwstraat 25, Huis Assendelft

Huis van Brecht

Diverse voormalige hofhuizen te Breda

Hofhuis met half open binnenhof

NAWOORD

(mediterrane import)

Niet alleen de Renaissance kwam uit Italië, maar ook steller dezes heeft er zijn "roots". Over- en overgrootvader Johannes Baptis (JB), geboren te Brescia in de Po-vlakte is als chirurgijn of infirmer met Napoleon na zijn overwinningen in Italië door Europa getrokken. Onderweg heeft hij een Frans marketentster ontmoet waarna ze samen in Nederland een kind kregen.... ect, ect.

JB (1760).....,

F (1875),

JPF (1908),

R (1947) -Agasi

Grootvader (F) was artillerist, maar tevens vestingadjudant (genie, fortificatie). Vader (JPF) was infanterist, maar ook verdienstelijk paardrijder (cavalerie). De genen van zowel Genie (R) en Cavalerie (R) moeten zijn samengesmolten met die van moeders kant, de "culturele" factor (Architect) van gevluchte Portugees joodse adel uit 1600 naar Amsterdam; dus Italiaans, Frans, Portugees en Hollands bloed. Nu, ca een kwart eeuw direct of indirect verbonden als professionele vrijwilliger met het Kasteel van Breda, heeft dit voedingsbodem gegeven voor dit "Bredase Renaissance" paper.

Zie verdere info: www.kasteelvanbreda.nl

Collectie;

- Sculpturen, Ornamenten & Monumenten, *met PDF download*

Versteende Krijgskunst; *met PDF download*

- Vesting, *met PDF download*
- Zuid(stads)wal
- Polanen slot
- Mendoza slot,
- Paleis I, Binnenplaats, *met PDF download*
- Paleis II Bouwvolume
- Nassau toren, *met PDF download*
- Nassau stallen, *met PDF download*
- Timpaan
- Onderaardse gangen
- Infirmerie, *met PDF download*
- Watermolen

BRONNEN

Literatuur:
Verslag Pauselijke Nuntius, 1537
Kasteel van Breda, Roest van Limburg
Rijksmonumenten, Kalf
Restauratie van kasteel, Stegenga
Paleis van Hendrik III, Van Wezel
Oranjeboom, Valkenburg, Oogtegels, etc
Bredase Elite, Ester Vink
Onderzoek Keukenafval/inkooprekeningen keuken
Baac, Bouwhistorische onderzoeken
Steden atlas uit renaissance, 1575 (civitates orbis terrarum)

Archieven:
Rijksdienst Cultureel Erfgoed
Nationaal Archief
Provinciaal Archief
Rijksmuseum
Architectuur Instituut

Studiereizen:
Spanje, Andalusië & La Calahorra
Toscane / Umbrië, renaissance steden
Brussel, Couberg
Diest, Nassau Slot
Nassau, burcht

Werk:
DVD
Garnizoen Breda
Staf NLDA / KMA
HV-KMA
Diverse restauraties / renovaties op kasteel

NLDA / KMA

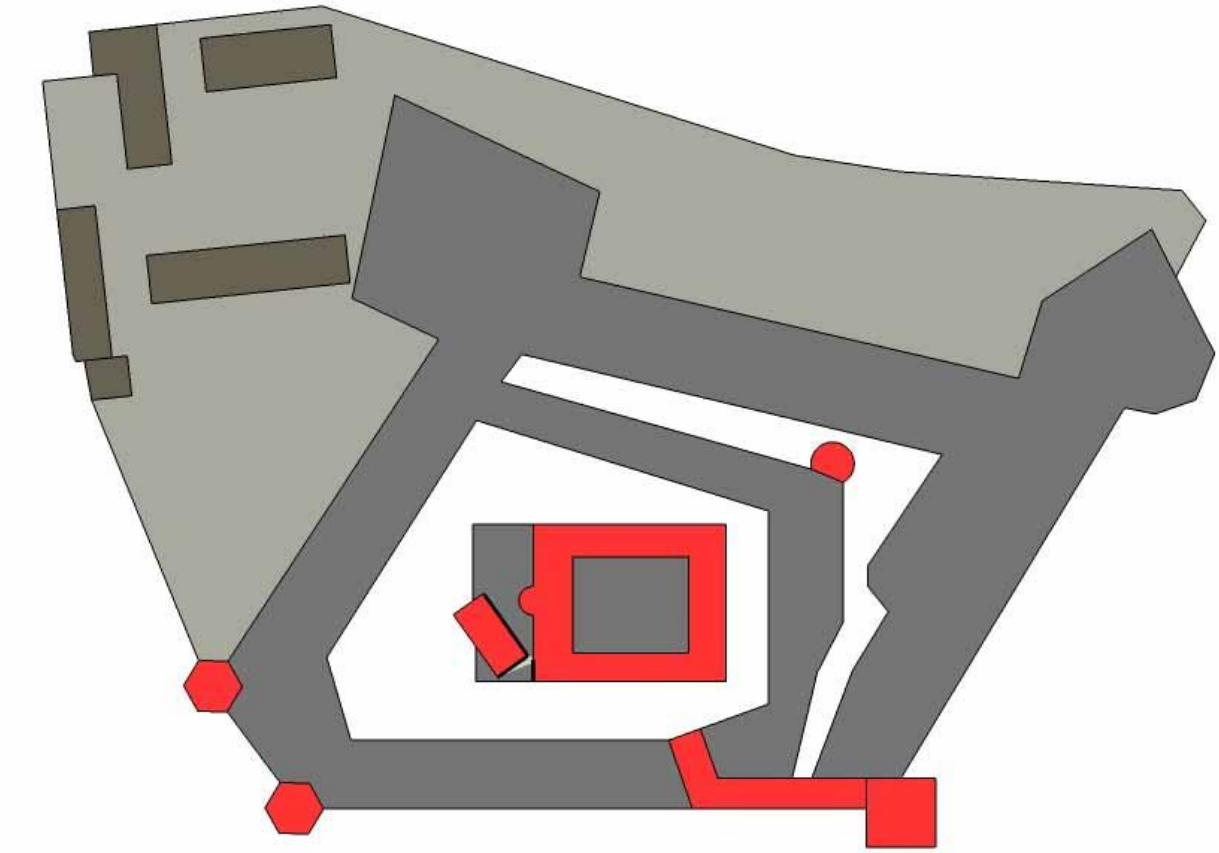

Schema van de renaissance vesting op het huidige KMA terrein

www.kasteelvanbreda.nl